

Het wezen van de economische geschiedenis

P.W. Klein

Toen ik mijn korte inleiding tot het congres van vandaag schreef, had ik nog geen idee wat de diverse sprekers te berde zouden brengen. Indien ik daar wel weet van gehad zou hebben, zou ik mij waarschijnlijk anders hebben uitgedrukt en wellicht ook de accenten anders hebben gelegd. Ik beschikte alleen over een korte uitleg van de bedoelingen van de organisatoren van het congres. Hoofddthema van het congres, zo schreven ze, was de heftige discussie tussen Braudellianen en 'de meer politiek-geïnteresseerde historici' over 'de periodisering van de bloei en neergang van de Nederlandse handel in de 17e en 18e eeuw'.

Ik ben er niet zo zeker van of dit nu wel de essentie en de inzet van de discussie is. Het vraagstuk van de periodisering is in de geschiedwetenschap natuurlijk wel een druk besproken onderwerp, maar iedereen die zich er ooit een beetje mee heeft beziggehouden, weet dat periodiseren gelijk staat aan huisjes bouwen op drijfzand. J.H.J. van der Pot heeft er in 1951 een dik boek van 307 pagina's aan gewijd met daarin het verhaal van een obscuur Pools filosoof die de geschiedenis in drie tijdvakken verdeelde: de periode tot Christus, de periode tussen Christus en hemzelf, en ten slotte het tijdvak dat er na zou komen.¹ Hoogst interessant en ongetwijfeld voor honderd procent waar, maar daarom niet vatbaar voor discussie of meningsverschillen. Interessant is niet de periodisering op zichzelf, maar de vraag waarom ze door de historicus is opgesteld, wat diens criteria en denkbeelden zijn. Kortom, wat zijn visie op de geschiedenis is.

In dat licht bezien is onze discussie van vandaag misschien van belang. In het geding is de aard, het karakter, het wezen van de economische geschiedenis. In laatste instantie gaat het om de vraag of het aangaat de economische geschiedenis nog langer te beschouwen als een verzelfstandigde tak van de geschiedwetenschap. Zelf ben ik ooit opgeleid tot econoom. Van mijn toenmalige leermeesters heb ik goed begrepen dat de economische wetenschap zich alleen bezighoudt met een bepaald aspect van het menselijk (of maatschappelijk) handelen. Economisch gedrag 'pur sang' bestaat niet. De homo oeconomicus is een constructie van de geest - meer niet. En als de economische mens niet bestaat, bestaat ook de economie niet. Waar het om gaat, zijn de handelingen gericht op het verminderen van het welvaartstekort. Handelingen waaraan uiteraard ook politieke, sociale, mentale, culturele, psychische, technische en wat weet ik meer nog voor aspecten kleven. Economisch handelen is al met al een theoretische abstractie waarin met vrucht te redeneren valt over wat mensen zoal doen. Het gaat meer om het volgen van een bepaalde invalshoek en vooral het hanteren van specifieke onderzoeksmethoden en technieken ('a box of tools') dan de pretentie 'het volle maatschappelijke leven' te kunnen weergeven.

Het komt me voor dat de geschiedwetenschap die pretentie wel heeft. In hoeverre ze die waar kan maken, staat intussen te bezien. Het komt me tevens voor dat de economische geschiedwetenschap, zoals ze althans de laatste halve eeuw in geavanceerde en vruchtbare vorm is bedreven, in dat opzicht dichter aansluit bij de economie dan bij de geschiedwetenschap. Algemeen-historici, en ik reken daartoe een historicus als Jonathan Israel - maar ook een historicus als Fernand Braudel - hebben daarmee vaak grote moeite. Hun gaat het metterdaad om het volle, 'werkelijke' leven van vroeger. Zij begrijpen niet dat de pretenties van de economische geschiedenis beperkt zijn en kennen haar een veel grotere waarde of betekenis toe dan zij bezit.

Dat brengt de vraag in het geding wat de waarde van de economische geschiedenis tegenwoordig is. Ik heb mij daarover in een recent interview nogal skeptisch en tamelijk somber uitgelaten.² Ik vond dat de economische geschiedenis tegenwoordig weinig spannends meer oplevert. Ik vergeleek dat met de tijd dat ik er zelf nog actief in was: de jaren vijftig en zestig, en tot op zekere hoogte ook nog de jaren zeventig. Economische groei, industrialisatie, ontwikkeling en onderontwikkeling, uitbuiting en dergelijke, waren thema's die destijds tot zeer spannende debatten hebben geleid. Daarentegen vroeg het vraagstuk van de economische orde naar verhouding minder aandacht dan het geval was geweest tijdens de jaren dertig: crisis, fascisme, communisme dreigden destijds de liberale en humane economische orde te ondermijnen. Het kan zijn dat ik door mijn vertrek uit de economische geschiedenis de zaak wat overtrokken voorstel. Maar ik zie op dit moment geen thema dat tot zulke boeiende debatten en discussies leidt.

Het is ook in dit licht dat we Jonathan Israel dankbaar moeten zijn voor zijn boek, zijn prikkelend-charmante eigenzinnigheid, de heldere en scherpe kinderlijkheid waarmee hij zich de critici van het lijf houdt, of althans probeert te houden. Je kunt tegen Israels geschiedschrijving, tegen de door hem gehanteerde methoden en technieken, bezwaar maken, maar zijn grote verdienste is het dat hij wel degelijk leven in de brouwerij brengt. Ik moet bekennen dat ik in dat licht de discussie over de periodisering van de bloei en neergang van de Nederlandse handel - dat de dames en heren van het dispuut Robert Fruin zo belangrijk vinden - niet echt interessant vind. Israels indeling in naar ik geloof zeven fasen met jaartallen en al vind ik grote flauwe kul. Het zal me een zorg zijn of fase x nu van 1621-1647 loopt of niet, en fase y van dan tot dan. De discussie daarover zoals die in de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* is gevoerd door Van Zanden en Israel bezorgt me een gezond gevoel van diepe slaap.³ Zij is technisch; het ritselt van technieken en data en cijfers, tarieven, voorbeelden, gevallen en indicatoren. Ik lig er niet wakker van. Het zal wel, denk ik. En voor hetzelfde geld denk ik: het zal wel niet.

Maar daar gaat het ook niet om. Veel leuker en boeiender om te lezen zijn Israels tirades tegen Braudel. Nu behoort Braudel niet tot mijn grootste favorieten onder de historici. Maar het komt me toch voor dat Israel hem niet helemaal zuiver op de korrel

neemt. In tegenstelling tot wat Israel schijnt te menen, was Braudel - ondanks zijn verwaarlozing van de politieke geschiedenis - geen puur economisch-historicus. Wie hem op die manier kenschetst, doet zo ongeveer hetzelfde als destijds Trevelyan met zijn definitie van de sociale geschiedenis: het is de geschiedenis met 'politics left out'. Maar niet iedereen die de politiek terzijde laat, is meteen ook economisch- of sociaal-historicus. Sla een bladzijde van Braudels werk op en je weet onmiddellijk wat hij wél was: hij was een allesvreter, onder het mom van economisch-historicus was hij omnivoor ('with politics left out'). Intussen was zijn economisch, theoretisch-analytisch vermogen nihil. Ik herhaal: nul komma nul. Van prijstheorie, van marktmodellen en dergelijke had de economisch-historicus Braudel in de verste verte geen kaas gegeten. Zijn monetaire uiteenzettingen schitteren als zeepbellen vol lucht. Een speldeprik volstaat om ze te laten barsten. Beeldspraak en beeld vullen zijn werken. Zelden of nooit probeert Braudel te verklaren waarom iets is zoals hij zegt dat het is. Zijn kijken moet als verklaring dienen: de meester heeft gesproken. Punt uit, basta en dixit. Braudel is gewoon een algemeen historicus.

Neem bijvoorbeeld de door hem geconstrueerde dialectiek. De fundamentele tegenstelling daarbij is niet die tussen politiek en economie, maar die tussen structuur (bepaald door de natuur) en evenement (bepaald door de politiek). Daartussen beweegt zich dan, als ware het een onafhankelijke factor, het slome ritme van de conjunctuur van de 'longue durée'. Het is die trage beweging van op- en neergang, die volgens Braudel het dagelijkse leven van de mensheid wezenlijk bepaalt. Let wel: van de mensheid. Niet van de mens, denk ik zo. Wie als soldaat bij Blenheim zijn benen verspeelde, zal er wellicht anders over hebben gedacht. Het begrip van de lange duur heeft dan ook geen kwalitatief geïndividualiseerde, menselijke betekenis, maar een globale en kwantitatieve inhoud. In Braudels wijze van geschiedbeschouwing fungeert de individuele mens uitsluitend als voorbeeld van het bredere, het maatschappelijke, het collectieve. Zo gaat het binnen de 'longue durée' om de (kwantitatieve) verhouding tussen de hoeveelheid beschikbare bestaansmiddelen en de bevolkingsomvang binnen de gegeven, vaste structuur van het maatschappelijke bestel van vóór de industriële revolutie. Die verhouding wisselt. De vraag is: wat doet haar wisselen? Op die vraag geeft Braudel volstrekt geen antwoord. Ze beweegt en wisselt langzaam. Punt uit, basta en dixit. Het gaat - in het gunstigste geval - om een ervaringsregel, maar zelfs die is lastig te toetsen: Braudels eigen werk strekt zich uit over de periode 1500-1800, en met een beetje goede wil kunnen we een soort seculaire trend ontwerpen voor de periode 400-1800. Maar ook dan nog lijkt dit statistisch onvoldoende als toetsing. Je kunt er net zo goed de idee van Eric Jones, die andere meester van de grootse gedachte, tegenover zetten, die in zijn *Growth recurring. Economic change in world history* de stelling verkondigt dat er sinds het begin van de mensheid sprake is geweest van continue economische groei.⁴ Dat noem ik pas echt structureel denken!

Al is Israels kritiek op Braudel mijns inziens niet helemaal van toepassing (eenvoudig omdat Braudel anders redeneert dan Israel schijnt te denken) dat betekent nog niet dat geen kritiek op Braudel mogelijk is. Integendeel. Het gaat dan niet om de verhouding politiek-economie, maar om het karakter van de pre-industriële economische ontwikkeling. Is het aannemelijk dat er een unilineaire seculaire trend was; dat alle regio's, plaatsen, markten, bedrijfstakken et cetera gehoorzaamden aan steeds één en hetzelfde conjuncturele ritme? Dat veronderstelt interdependentie en wisselwerking tussen markten (produkten, gebieden, productiefactoren als kapitaal, arbeid en technologie) terwijl er misschien zelfs nog helemaal geen markt is. In de zeventiende eeuw is wellicht zelfs de beperkte regio Holland qua marktsamenhangen nog steeds compartimentsgewijs verdeeld geweest. Hoe zouden anders de nogal wezenlijke verschillen in economische ontwikkeling tussen Noord- en Zuid-Holland verklaard moeten worden die zichtbaar worden uit de studies van A.M. van der Woude over het Noorderkwartier en van D.J. Noordam over Maasland?⁵ Ligt het niet veeleer in de rede een ander model van pre-industriële economische ontwikkeling te kiezen dan dat van Braudels homogene, seculaire trend? Naar ik meen biedt de theorie van de Klassieke economie zoals deze ooit is ontwikkeld daartoe nog steeds het beste uitgangspunt. Overeenkomstig deze theorie brengt economische groei ten gevolge van de noodzakelijke daling van de winstvoet ten slotte ook altijd zijn eigen stagnatie voort. De 'stationary state' volgt onvermijdelijk op groei. Ik vind dat nog altijd het beste model voor het verklaren van de Nederlandse economische geschiedenis tussen 1500 en 1800. Ik heb dat al ooit proberen uit te leggen in mijn bijdrage tot een door J.H. van Stuijvenberg geredigeerd economisch-historisch handboek en in mijn eigendunk ben ik er nog altijd verbaasd over dat die zienswijze zo weinig weerklank heeft gevonden.⁶ Het zou mijns inziens niet zoveel moeite kosten ook de politieke en sociale aspecten van de desbetreffende ontwikkeling daarin op te nemen en te verwerken.

En daarmee kom ik tot wat ik beschouw als de grootste verdienste van Israel: de herontdekking van de politiek als element, factor en produkt van het historisch proces. Toch lijkt ook hij in dat kader nog wel scherpte te missen. Hij schrijft: 'In historical reality there is no meaningful separation between the economic and political spheres'.⁷ Maar het gaat toch niet om de werkelijkheid als zodanig, maar om de kijk van de historicus op die werkelijkheid. In dat verband is misschien scheiding niet zo zinvol, maar het onderscheid is dat natuurlijk wel degelijk. Trouwens, zelf spreekt hij later van 'interaction between the economic and the political spheres'.⁸ En sferen kunnen natuurlijk pas op elkaar inwerken als of nadat zij van elkaar zijn gescheiden of onderscheiden. Indien ik Jan de Vries goed heb begrepen - zijn samenvatting is op dat punt voor dubbele uitleg vatbaar - is dat ook zijn opvatting: 'politics should be treated as an exogenous factor in historical explanation', stelt hij.⁹ Toch hangt dit af van de vraag wat we precies onder 'politics' verstaan. Gaat het om de politieke feiten (of de

dingen die we zo noemen) - de Vrede van Munster, het Twaalfjarig Bestand, de Eerste Engelse Oorlog et cetera - of gaat het om de structurele inrichting van het politieke bestel als een min of meer samenhangend systeem van machtsverdeling en verdeling? In het laatste geval lijkt het me op zijn minst van belang de relatie economie-politiek niet als gegeven te veronderstellen, maar als een in de tijd veranderlijke en veranderende verhouding. Zo heb ik zelf enige tijd geleden betoogd dat de Republiek - net zoals Adam Smith meende - het schoolvoorbeeld was van een mercantilistische staat.¹⁰ Daarbij ging ik wel uit van een strenge definitie van mercantilisme als een economisch-politiek systeem voor het scheppen van zowel overheidsinkomsten als particuliere winstinkomens of 'rents' uit van overheidswege gecreëerde monopolies. Ik betoogde dat deze politiek hier te lande aanvankelijk voor de economie in het algemeen, en voor de groothandel in het bijzonder, positieve resultaten opleverde, maar dat later als gevolg van zich wijzigende marktomstandigheden overwegend ongunstige effecten ontstonden. Terwijl het beleid qua opzet en inhoud zeker niet drastisch veranderde, wijzigde zich de uitwerking daarvan wel.

Wat was nu precies de inhoud van dit statische politieke bestel? Mag men die wel als zo simpel en eenvoudig zien? Juist de jongste politieke geschiedschrijving van de Republiek laat zien hoe ingewikkeld en complex het politieke leven en het daarmee corresponderende staatkundige bestel in elkaar staken. Ik volsta met het verwijzen naar de dissertaties uit 1991 van H. Kokken en G. de Bruin.¹¹ De eerste handelt over de wisselende machtsverhouding tussen centrale en decentrale staatsinstellingen, de tweede over de bijster ingewikkelde politieke organisatie van de Republiek. Natuurlijk had dit alles zo zijn effecten op de regeling van de economische betrekkingen. Zoals het mogelijk is economische verschijnselen te analyseren, los van de politiek staatkundige context - heel wat theoretisch-economische modellenbouw pleegt op die abstractie te berusten - zo moet het ook mogelijk zijn het politieke leven te verbijzonderen van economische processen of ontwikkelingen, zonder na te laten te proberen de economische invloeden daarop te traceren.

Het is een grote verdienste van Israel dat hij ons van historische zijde gevoelig maakt voor de betekenis van de politiek. Maar het komt me onjuist voor politiek en economie op één hoop te gooien. Dat is uit analytisch (verklarend) oogpunt onvruchtbaar. Aan de andere kant kan niet worden ontkend dat economisch-historici vaak weinig oog hebben voor de werking van het politieke stelsel. Wie bereid is Israels uitgangspunt te volgen zal dat verwijt niet gauw treffen.

Ik heb in het voorgaande andere, zeer interessante aspecten van Israels werk die vandaag ook aan de orde zijn, niet besproken: het onderscheid tussen 'rich' en 'bulk trade' en de betekenis van de nijverheid. Ik wil die maar heel summier aanstippen. Ik breng in herinnering dat de geschiedenis van de Nederlandse handel aanvankelijk tamelijk geïsoleerd werd voorgesteld. Er was bloei dankzij de sluwe kooplui, toen

kwam verval. Jan de Vries heeft in de jaren zeventig met zijn studie van de landbouw laten zien hoe eenzijdig die voorstelling van zaken is.¹² Agrarische ontwikkeling lag ten grondslag aan de handelsoontwikkeling, zoals onder meer met behulp van het Klassiek-economische leerstuk van de comparatieve kosten heel aannemelijk te maken is. Inmiddels, en daar sluit Israel op aan, gaat de aandacht daarnaast ook uit naar de functie van de nijverheid in dit alles. In dat kader zijn de beschouwingen van Noordegraaf hoogst welkom.¹³ Een belangwekkende vraag is of we bij de waardering van de nijverheid alleen rekening hoeven houden met haar rechtstreekse functie en positie binnen de stapelhandel van hetzij *bulk*, hetzij *rich* trades. Als verwerker van inheemse grondstoffen, onder andere met hulp van inheemse energiebronnen, heeft de nijverheid in de zestiende en zeventiende eeuw wellicht op zelfs beslissende wijze bijgedragen tot het ontstaan en de vervolmaking van de technische en maatschappelijke infrastructuur, die weliswaar misschien schuil ging achter de schittering van de Nederlandse internationale groothandel van destijds, maar die er wel degelijk de grondslag van vormde. De eenzijdige politiek-economische bevoordeling van de groothandelssector heeft daaraan op den duur wellicht afbreuk gedaan.

Wat betreft de periode van economische opgang verrijst aldus - ik aarzel het te zeggen - een beeld van wat men veel later *balanced growth* is gaan noemen. De aanloop daartoe begint al tegen het einde van de vijftiende eeuw, en misschien zelfs nog vroeger. Het proces treedt in volle werking zo omstreeks 1580 en na omstreeks 1650 treden verschijnselen van vertraging en verlamming op. In hoeverre daarbij aanvankelijk sprake was van *balanced stagnation* is dubieus, maar ik houd me er vooralsnog van overtuigd dat de situatie tenderde in de richting van de *stationary state*.

Misschien zou men dit verhaal zelfs moeten voortzetten tot de jaren negentig van de negentiende eeuw, toen het nieuwe industriële bestel door wist te breken. Dan is sprake van een fundamentele transformatie van het pre-industriële bestel. Maar zodoende dreig ik een heel oud stokpaardje van mij te gaan berijden, terwijl de mogelijkheden daartoe vooralsnog niet of nauwelijks aanwezig zijn. De beste economisch-historische analyse van deze ontwikkeling zou niet produkts- of sectorsgewijs moeten plaatshebben, maar aan de hand van verklarende variabelen als consumptie, besparingen, investeringen, prijzen, lonen en dergelijke kwantitatieve gegevens. Maar hoe dan ook: ik breng in herinnering dat ook Jan de Jonge in zijn fenomenale studie uit 1968 over de industrialisatie van Nederland tot de conclusie kwam dat men te maken had met een geval van *balanced growth*.¹⁴ Het geeft me de gelegenheid mij te ontpoppen als een soort mini-Braudel of mini-Eric Jones door ook eens ferm structureel in de bus te blazen.

Stel dat het waar is dat de Nederlandse economische ontwikkeling door de eeuwen heen, zowel in tijden van groei als in tijden van stagnatie, gekenmerkt wordt door haar evenwichtigheid, moet men dat dan in laatste instantie niet toch toeschrijven aan de plaats van de regio op een kruispunt van internationale economische betrekkingen? Is

hier, met andere woorden, geen sprake van een constant gegeven, dat per slot van rekening telkens de economische structuur bepaalt? Indien dit waar is, valt er veel voor te zeggen à la Israel de economische geschiedenis uit haar isolement te tillen en haar te plaatsen in een ruimer historisch kader waarin ook plaats is voor andere thema's als politiek of cultuur. Misschien wordt de economische geschiedenis dan ook weer aardig en hoef ik er niet meer bij in slaap te vallen.

Noten

1. J.H.J. van der Pot, *De periodisering van de geschiedenis* (Den Haag 1951).
2. Thans verschenen in *De mond vol tanden. Dertig vraagg gesprekken over wat de wetenschap niet weet* (Amsterdam 1992) 153-159. Het betreft hier een publikatie van de Redactie Wetenschap van NRC-Handelsblad.
3. Zie voor dit debat, waaraan ook Noordegraaf deelneemt, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 106 (1991) 451-479.
4. E.L. Jones, *Growth recurring. Economic change in world history* (Cambridge 1988).
5. A.M. van der Woude, *Het Noorderkwartier. Een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late middeleeuwen tot het begin van de negentiende eeuw* (Wageningen 1972); D.J. Noordam, *Leven in Maasland. Een hoogontwikkelde plattelandssamenleving in de achttiende en het begin van de negentiende eeuw* (Hilversum 1986).
6. P.W. Klein, 'De zeventiende eeuw (1585-1700)' in: J.H. van Stuijvenberg, ed., *De economische geschiedenis van Nederland* (2e druk; Groningen 1979) 79-118.
7. Deze formulering van Israel is opgenomen in het programma-boekje van het congres State and Trade, waarin hij een korte uiteenzetting geeft over zijn visie op de rol van de staat in het Nederlandse handelssysteem van de Gouden Eeuw. Zie aldaar pagina 9. In dit programma-boekje geven ook alle andere sprekers een korte toelichting op hetgeen zij tijdens het congres te berde willen brengen.
8. *Ibidem*, 10.
9. *Ibidem*, 14.
10. P.W. Klein, 'De Nederlandse handelspolitiek in de tijd van het mercantilisme. Een nieuwe kijk op een oude kwestie?', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 102 (1989) 189-212.
11. H. Kokken, *Steden en staten: dagvaarten van steden en staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1494)* ('s-Gravenhage 1991); G. de Bruin, *Geheimhouding en verraad: de geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* ('s-Gravenhage 1991).
12. J. de Vries, *The Dutch rural economy in the Golden Age, 1500-1700* (New Haven en Londen 1974).
13. Alhier p. 73 e.v..
14. J.A. de Jonge, *De industrialisatie van Nederland tussen 1850 en 1914* (Amsterdam 1968).